

НАКОНЕЧНА А. М.,
асистент кафедри теорії
та філософії права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.10>

ВПЛИВ ПОЗИТИВНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА СТАН ЗАДОВОЛЕННЯ ЛЮДСЬКИХ ПОТРЕБ ТА ІНТЕРЕСІВ

У статті проаналізовано питання щодо форм впливу позитивного правового регулювання на стан задоволення людських потреб та інтересів, а саме:

а) прямої, яка стосується власне правових потреб. Вона полягає в тому, що за допомогою тих чи інших юридичних засобів такі потреби (інтереси) можуть бути задоволені *повністю* (стовідсотково);

б) опосередкованої, яка торкається усіх інших потреб та полягає у сприятливому задоволенню людських потреб та інтересів за допомогою різноманітних юридичних засобів.

Окрім цього, розглянуто основні напрями опосередкованого впливу правового регулювання на стан задоволення людських потреб та інтересів:

1) позначальний (опредметнюючий) (окреслення змісту людських потреб та інтересів);

2) орієнтаційний (вказівка людині на те, які засоби та в якій послідовності їй треба використовувати для задоволення потреб та інтересів);

3) співвимірний (вплив на формування ієрархії потреб та інтересів відповідно до їх значущості для суб'єкта);

4) розподільчий (служить одним із засобів розподілу основних соціальних благ);

5) охоронний (регламентація діяльності з охорони та захисту цінностей, а в разі їх пошкодження або знищення встановлення порядку їх відновлення).

Наголошено, що рівень реалізації таким регулюванням вказаних напрямів опосередкованого впливу залежить від низки обставин, серед яких вирішальну роль відіграє його соціальна сутність: саме зацікавленістю домінуючої частини суспільства, чітку волю зазвичай виражає таке правове регулювання (а іноді й зацікавленістю усього суспільства), у відповідних цінностях зумовлюється те, яким чином держава застосовує своє право як інструмент (засобів розподілу і захисту останніх).

***Ключові слова:** людська потреба, інтерес, пряма форма впливу позитивного правового регулювання на стан задоволення людських потреб та інтересів, опосередкована форма впливу позитивного правового регулювання на стан задоволення людських потреб та інтересів.*

Nakonechna A. M. The influence of positive legal regulation on the state of satisfaction of human needs and interests

In the article a question is analyzed in relation to forms of influence of positive legal regulation on the state of satisfaction of human needs and interests, namely:

a) a direct that relates to the legal needs itself. It consists that through these or other remedies such needs (interests) can be fully satisfied (one hundred percent)

b) indirect, which addresses all other needs and consists in promotion

and satisfaction human needs and interests through a variety of legal means.

It has also been reviewed the basic directions of indirect influence of legal regulation on the state of satisfaction of human needs and interests :

- 1) descriptive (objectifying) (defining the content of human needs and interests);
- 2) orientation (indicating the person what tools and in what order it should use to satisfy a particular need and interest);
- 3) comparable (influencing the formation of a hierarchy of needs and interests according to their importance to the subject);
- 4) distribution (legal regulation serves as one of the means of distribution of basic social goods);
- 5) security (regulation of activities on safeguarded and protection of values, and in case of their damage or destruction, the establishment of procedures for their rehabilitation).

It is emphasized that the level of realization of such directions of indirect influence by such regulation depends on a number of circumstances, among which decisive role is played by its social essence: it is the interest of the dominant part of society, whose will is usually expressed by such legal regulation (and sometimes by the interest of the whole society), the corresponding values determine how the state uses its right as an instrument (means of distribution and protection of the latter).

Key words: *human need, interest, direct form of influence of positive legal regulation on the state of satisfaction of human needs and interests, indirect influence of positive legal regulation on the state of satisfaction of human needs and interests.*

Вступ. Загалом природно було б припустити, що співвідношення між потребами та правом є суто одностороннім. Справді, право (включаючи, напевно, всі правові явища) створене для того, щоб служити людині, задовольняти потреби її існування і розвитку. Однак більш прискіпливий аналіз доводить, що право чинить зворотний вплив на формування людських потреб та інтересів.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути форми впливу позитивного правового регулювання на стан задоволення людських потреб та інтересів: а) пряма, яка стосується власне правових потреб (полягає в безпосередньому задоволенні); б) опосередкована, яка торкається усіх інших потреб та полягає у сприянні і задоволенні людських потреб та інтересів за допомогою різноманітних юридичних засобів.

Результати дослідження. Зворотний вплив правового регулювання на потреби та інтереси здійснюється у двох формах – прямій та опосередкованій.

Пряма форма такого впливу стосується власне правових потреб (інтересів). Вона полягає в тому, що за допомогою тих чи інших юридичних засобів такі потреби (інтереси) можуть бути задоволені **повністю** (стовідсотково).

Так, потреба людей у безвізовому режимі спричинила підписання Угоди про безвізовий режим України з ЄС¹, яке відбулося у Страсбурзі 17 травня 2017 р. Отже, ця Угода виявилась цілком достатнім засобом для повного задоволення зазначеної правової потреби громадян України.

Опосередкована форма такого впливу торкається усіх інших потреб (інтересів) та полягає у **сприянні** задоволенню людських потреб та інтересів за допомогою різноманітних юридичних засобів.

Наприклад, зарахування наказом ректора абітурієнта до складу студентів вищого навчального закладу сприяє задоволенню його потреби у здобутті вищої освіти. Проте зазначений правозастосовний акт сам по собі, безпосередньо ще не задовольняє вказаної потреби абітурієнта.

¹ Офіційний текст англійською мовою. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ%3AL%3A2017%3A133%3AFULL&from=EN>.

Опосередкований вплив правового регулювання на стан задоволення людських потреб та інтересів здійснюється за такими основними напрямками: позначальний (опредметнюючий), орієнтаційний, інструментально-співвимірний, розподільчий та охоронний.

Перший напрям впливу можна охарактеризувати як вплив на зміст потреби та інтересу, його зміну та формування.

Справді, правові засоби мають здатність не тільки обслуговувати задоволення певної потреби, котра існує до і незалежно від них, а й також породжувати потребу саме в цьому засобі. У психології це називають напрямом опредметнення потреби. «Потреба сама по собі, як внутрішня умова діяльності суб'єкта, – це лише негативний стан, стан потреби, нестачі; свою позитивну характеристику вона отримує тільки внаслідок зустрічі з об'єктом («реалізатором» <...>) свого «опредметнення» [1, с. 11].

Відомий радянський філософ-психолог О.М. Леонт'єв зазначає: «Ми говоримо, наприклад, що людина їсть шоколад тому, що відчуває потребу в шоколаді, і таку потребу справді може відчувати. Кожен, однак, розуміє, що не «шоколадна» потреба, властива деяким людям, створює в них споживання шоколаду, а навпаки, сам факт існування шоколаду і досвід його споживання створює в них відповідну конкретну потребу» [1, с. 11].

Саме такий характер має потреба людини у правосудді, шлюбі, забезпеченні невтручання в її особисте і сімейне життя тощо. Якщо, наприклад, розглядати потребу людини в достатньому життєвому рівні, то вона може бути задоволена за наявності достатнього харчування, одягу, житла згідно із ст. 48 КУ як об'єктів свого опредметнення.

Йдеться саме про те, що свого часу П.М. Рабінович обґрунтував як інструментально-позначальну цінність права, котра «полягає у тому, що юридичні норми називають, позначають, вказують на ті явища, які – з позиції держави – призначені задовольняти потреби тих чи інших суб'єктів і тому належать до цінностей. Саме ж право виступає тут цінністю тому, що задовольняє інформаційно-орієнтаційні потреби особи» [2, с. 24].

Позначальний (опредметнюючий) напрям впливу правового регулювання відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки від нього залежить, чи та чи інша потреба (інтерес) може бути задоволена.

Другим напрямом впливу правового регулювання є вплив на засоби задоволення потреби. Орієнтаційний напрям вказує людині, які засоби та в якій послідовності їй варто використовувати для того, щоб задовольнити певну потребу (інтерес).

Так, законодавець пропонує перед поданням господарського позову звернутись до засобів досудового врегулювання спору (Розділ 2 ГКУ) як більш ефективних, швидких і менш затратних. Схожа норма є в сімейному праві: подружжя, яке не має на своєму утриманні дітей, може розірвати шлюб двома способами – шляхом подання спільної заяви у РАЦС або через суд. І знову законодавець дає нібито натяк на те, що звернутись краще в РАЦС, а в суд варто звернутись, коли спільної згоди подружжя нема (ст. 105 СКУ) [3].

Ч. 2 ст. 13 МПЕСКП передбачає низку засобів для задоволення потреби в освіті, що вже було розглянуто вище (у пункті 3.2.3).

Ч. 2 ст. 11 МПЕСКП зазначає такі засоби для задоволення потреби у свободі від голоду:

– поліпшення методів виробництва;

– зберігання і розподіл продуктів харчування шляхом широкого використання технічних наукових знань, поширення знань про принципи харчування і вдосконалення або реформи аграрних систем так, щоб досягти найбільш ефективного освоєння і використання природних ресурсів;

– забезпечення справедливого розподілу світових запасів продовольства відповідно до потреб і з урахуванням проблем країн – як тих, що імпортують, так і тих, що експортують.

Орієнтаційний напрям забезпечує ефективність задоволення потреби, оскільки людина не використовуватиме хаотично засоби для її задоволення, а виробить певну послідовність у діях, виходячи із норм права.

Така форма впливу правового регулювання на стан задоволення людських потреб та інтересів стає можливою завдяки тому, що П.М. Рабінович означив як інструментально-

співвимірну цінність права. «Відомо, що значущість вчинків, предметів, явищ не є однаковою для кожного суб'єкта і що вона, крім того, змінюється у соціальному часі та соціальному просторі <...> Отже, сама ціннісна предметність об'єктивно ієрархічна і ця ієрархія є обов'язковою для відповідного способу існування суспільного суб'єкта. Їй має відповідати, зрозуміло, і суб'єктивна ієрархія цінностей. У соціально неоднорідному суспільстві одним із способів формування останньої якраз і виступає право» [2, с. 28].

Як зазначається в літературі, інструментально-співвимірний напрям впливу правового регулювання зазвичай реалізується за посередництва таких техніко-юридичних засобів:

- розташування опису праворозподілюваних цінностей – відповідно до їх порівняльної значущості – у НПА різної юридичної сили. Таким чином, суб'єктивна ієрархія НПА більш-менш точно відображає об'єктивну ієрархію цінностей. Крізь призму нормативно-правової ієрархії можна простежити ціннісну ієрархію, яка охороняється правом, зумовлену, зрештою, потребами та інтересами панівного класу [4, с. 95, 97]. Так, в Основному законі (Конституції), який має найвищу юридичну силу в системі усіх НПА, фіксуються зазвичай найбільші, найважливіші з точки зору панівного класу, життєво необхідні цінності;

- закріплення цінностей у нормах різної галузевої приналежності. Так, охорона певних суспільних відносин кримінальним законом означає, що вони визнані особливою цінністю, яка має значення для самого існування, нормального життя суспільства [5, с. 43];

- розподіл, розміщення детального опису цінностей у різних підрозділах одного закону;

- включення в НПА вказівки на черговість чи перевагу у виборі тих або інших цінностей у відповідній ситуації, зокрема в разі їх конфлікту, коли правотворчий орган вимушений віддати перевагу визначеним інтересам і цінностям або навіть захищати одні інтереси і цінності на шкоду іншим. В основі такого зіткнення може лежати протиріччя, незбігання потреб: а) індивідуальних; б) індивідуальних, групових і загальносоціальних; в) національних та міжнаціональних; г) довготермінових і короткотермінових; р) розумних і нерозумних тощо. Ці протиріччя вирішуються шляхом встановлення критеріїв пріоритетності потреб і підвищення адекватності їх усвідомлення. Критерії, які отримали схвалення держави, закріплюються нею в законодавстві;

- законодавче закріплення заборони, безумовної неприпустимості зазіхання на певні цінності, які в цій системі суспільних відносин визнаються абсолютними. Інші ж блага, яким, із точки зору законодавця, в якихось ситуаціях, зокрема у процесі захисту цінностей абсолютних, може бути завдана та чи інша шкода, є, порівняно з першими, цінностями порівняними;

- встановлення в законодавстві різноманітних за видом і розміром заохочень відповідно до рівня цінності дій суб'єкта;

- законодавче ранжування видів та розмірів санкцій за правопорушення залежно від ступеня цінності об'єкта посягання. Чим цінніший об'єкт, який пошкоджується, руйнується внаслідок неправомірного вчинку, тим більш сувора санкція передбачається за посягання на нього. Таким чином, ієрархія санкцій (якщо вона правильна, обґрунтована), будучи прямо пропорційною ступеню корисності правоохоронюваних цінностей, виступає своєрідним відображенням їх власної ієрархії [2, с. 27–28].

Як приклад ранжування адміністративних стягнень залежно від цінності об'єктів посягання розглянемо ст.ст. 47, 52 і 172-10 КУпАП. У ст. 47 вказується, що самовільне користування надрами, укладення угод, які у прямій чи прихованій формі порушують право власності на надра, тягнуть за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від десяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ст. 52 зазначає, що псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними і радіоактивними речовинами, нафтою та нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами, а так само невжиття заходів із боротьби з бур'янами тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від двадцяти до вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян

і на посадових осіб, громадян-суб'єктів підприємницької діяльності – від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ст. 172-10 передбачає, що відмова від виконання законних вимог командира (начальника) тягне за собою накладення штрафу від сімдесяти до ста сорока п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт з утриманням на гауптвахті на строк до семи діб. Як бачимо, порядку виконання у військових формуваннях України наказів, який забезпечує необхідні в умовах військової служби відносини підлеглості та військової честі, що є об'єктом правопорушення у ст. 172-10, властива більша цінність, ніж суспільним відносинам у сфері охорони надр та сфері раціонального землекористування й охорони земель, що є об'єктом правопорушень у ст. 47 та ст. 52 відповідно.

Окрім ранжування, офіційне градування заходів юридичної відповідальності за ступенем їх тяжкості характеризує порівняльну значущість тих цінностей, яких держава позбавляє правопорушника залежно від тяжкості правопорушення [2, с. 28]. Така градація заходів юридичної відповідальності продемонстрована, зокрема, у ст. 24 КУпАП, де вказані такі види адміністративних стягнень: 1) попередження; 2) штраф; 2-1) штрафні бали; 3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; 4) конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; 5) позбавлення спеціального права, наданого цьому громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 5-1) громадські роботи; 6) виправні роботи; 6-1) суспільно корисні роботи; 7) адміністративний арешт; 8) арешт з утриманням на гауптвахті.

Отже, інструментально-співвимірний напрям впливу правового регулювання забезпечує правильну розстановку пріоритетів у цінностях задля забезпечення потреб (інтересів), а також обов'язок відповідальності за порушення норм права.

Четвертою формою впливу правового регулювання на потреби (інтереси) є розподільчий напрям. У соціально неоднорідному суспільстві право виступає передусім як засіб розподілу, надання основних соціальних благ, тобто воно є начебто їхнім формальним джерелом. Воно стає, так би мовити, «співучасником» задоволення найважливіших потреб суб'єктів, співорганізатором їхнього життєзабезпечення.

Рівень розподільчої цінності права зумовлюється двома чинниками: по-перше, змістом й обсягом потреб суб'єкта; по-друге, конкретними видами та обсягами тих благ, котрі саме через право надаються у розпорядження суб'єкта для задоволення його потреб. Тому встановити цінність права у зазначеному аспекті, а також визначити його місце в загальній системі соціальних засобів задоволення потреб й інтересів відповідного суб'єкта можна лише виходячи з того, яка ж частина потреб (інтересів) задовольняється благами, які забезпечуються саме таким правом. Операціональними показниками, що дають змогу виміряти рівень такої цінності права, отримати її кількісну характеристику, можуть бути, зокрема, такі індикатори:

- питома вага тих потреб (інтересів), що задовольняються тільки за посередництвом права, у складі усіх потреб й інтересів суб'єкта;
- порівняльна значущість для життєдіяльності суб'єкта тих потреб (інтересів), які поза правом не можуть бути задоволені, і тих, які задовольняються поза ним;
- ступінь задоволення потреб (інтересів), які опосередковуються правом [6, с. 11].

Вочевидь, такі індикатори самі по собі є позаюридичними, загальносоціальними, хоча їх відбір проходить на тлі права, начебто за його участю. Кількісне значення таких показників може змінюватись, передусім, внаслідок загальносоціальних змін: 1) через виникнення нових потреб (тобто потреб у нових благах); 2) через розширення чи звуження сфери прояву вже існуючих потреб (тобто збільшення чи зменшення кола суб'єктів, які мають такі потреби); 3) через кількісну зміну самої потреби (її збільшення чи зменшення); 4) через актуалізацію відповідної потреби, тобто посилення її нагальності в життєдіяльності суб'єктів та відображення цієї обставини в ієрархії усвідомлених установок суб'єктів.

Будь-які коливання означених показників, які можуть бути викликані вказаними причинами, відобразатимуть зміни цінності права в її інструментально-розподільчому аспекті. Але при цьому очевидно, що як підвищення такої цінності права не можна ставити «в заслугу» безпосередньо йому, так і її зменшення не варто ставити йому «за провину». Якщо об'єктивне юридичне право безпосередньо не виробляє матеріальні і духовні блага, то воно саме й не «відповідає» за їхній вид і обсяг. Тому в цьому аспекті цінність права є його похідною, залежною, вторинною характеристикою. Право в такому розумінні є цінністю такою мірою, якою якість цінності мають і політика, і економіка, і мораль, і духовне життя суспільства загалом. Тут право – при всій його важливості, багатогранності – нічого принципово нового в загальну «номенклатуру» соціальних цінностей не додає, «хоча й суттєво посилює, збагачує їх» [7, с. 127]. Воно лише ніби отримує колір тієї цінності, котру розподіляє [7, с. 12].

Зазначений напрям забезпечує розподіл благ відповідно до потреб й інтересів людини, задовольняючи їх таким чином. Однак варто пам'ятати, що внаслідок наведених вище загальносоціальних змін право не в змозі задовольнити усі потреби (інтереси) через відсутність відповідних благ.

Прикладом розподільчого напрямку впливу правового регулювання на задоволення матеріальних потреб відповідних суб'єктів можуть бути ст. 70 та ст. 71 СКУ, які закріплюють загальний порядок розподілу майна подружжя як матеріального блага в разі розірвання шлюбу, який би задовольнив потребу кожного з них у забезпеченні належних умов життя. Ст. 70 передбачає, що в разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором. Ст. 71 конкретизує певні нюанси такого поділу. Так, майно ділиться між ними в натурі. Якщо ж вони не домовилися про порядок поділу майна, спір може бути вирішений судом. При цьому суд бере до уваги інтереси дружини, чоловіка, дітей та інші обставини, що мають істотне значення (ч. 1). Неподільні речі присуджуються одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними (ч. 2). Речі для професійних занять присуджуються тому з подружжя, хто використовував їх у своїй професійній діяльності. Вартість цих речей враховується у процесі присудження іншого майна другому з подружжя (ч. 3 ст. 71).

П'ятою формою впливу правового регулювання на потреби й інтереси є охоронний напрям, який полягає в тому, що право регламентує дії з охорони, захисту цінностей, а у разі їх пошкодження, знищення встановлює порядок їх відновлення. Тому будь-яке порушення юридичної норми саме «завдяки цінності, яка нею охороняється, діє на суспільство безпосередньо і дуже відчутно» [7, с. 16].

Зазвичай у кожної людини є така соціальна потреба, як повага до її честі і гідності та їхній захист. Як відомо, в позитивному праві передбачені юридичні інструменти, які сприяють задоволенню такої потреби, а саме шляхом звернення до суду з позовом про захист честі та гідності (ч. 3 ст. 297 ЦКУ).

Наведений вище напрям є ключовим, адже без охорони та захисту цінностей право не зможе забезпечити задоволення потреб й інтересів.

Висновки. Отже, з огляду на усі зазначені вище форми зворотного впливу позитивно-правового регулювання якраз і виступає дуже важливою інструментальною цінністю в задоволенні потреб (інтересів) чи окремої людини, чи певної (здебільшого домінуючої) частини суспільства, чи всіх учасників суспільного життя, чи усього суспільства загалом.

Рівень реалізації таким регулюванням вказаних напрямів опосередкованого впливу залежить від низки обставин. Серед них вирішальну роль відіграє його соціальна сутність: саме зацікавленістю домінуючої частини суспільства, чия воля зазвичай виражає таке правове регулювання (а іноді й зацікавленістю усього суспільства), у відповідних цінностях зумовлюється те, яким чином держава застосовує своє право як інструмент (засобів розподілу і захисту останніх). Доволі вагомою є роль правового регулювання й у вирішенні загальносоціальних завдань, щоправда, й вона здійснюється ним також під контролем інте-

ресів домінуючої частини суспільства – виконується в тому обсязі й у тій формі, які ними коригуються.

Підсумовуючи, зауважимо, що якість здійснення позитивно-правовим регулюванням розглянутих вище напрямів зворотного впливу значною мірою залежить від, по-перше, повноти і точності пізнання потреб (інтересів) особи, домінуючої частини суспільства й інших суб'єктів та, врешті-решт, всього суспільства, а по-друге, від ролі права в задоволенні тих потреб й інтересів, яким держава надає юридичного значення.

Список використаних джерел:

1. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1971. 40 с.
2. Рабінович П.М. Социалистическое право как ценность. Одесса : Юрид. лит, 2006. 167 с.
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 28.08.2018 р. № 2475–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
4. Неновски Н. Право и ценности. София, 1982. 416 с.
5. Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. Москва, 1975. 185 с.
6. Рабінович П.М. Інструментальна цінність об'єктивного юридичного права. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3(42). С. 8–13.
7. Алексеев С.С. Право и наша жизнь. Москва, 1978. 224 с.

НАУМЕНКО А. В.,

студентка VI курсу
(Інститут підготовки кадрів для
органів юстиції України
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

ЛЯЛЮК О. Ю.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державного будівництва
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 342.25(477)+(100):004.77

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.11>

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ**

Метою статті є визначення основного понятійного апарату у сфері електронного урядування, дослідження законодавчого регулювання та практичного втілення е-урядування в Україні та зарубіжних країнах, а також визначення основних напрямів діяльності для ефективної реалізації е-урядування у сфері місцевого самоврядування. У статті проаналізовано основний понятійний апарат у сфері електронного урядування, а саме: визначено поняття «електронне урядування», «електронна демократія» та «електронне голосування».

